

**Саха тылыгар 2021-2022 сыллаабы өрөспүүбүлүкэтээби
олимпиада кэтэхтэн түһүмэбин соруудахтарын толорорго ыйыы-кэрдии**

Сабалыах иннинэ үлэ тас (титульнай) илиһин толор. Улууһун, оскуолан, предметин аатын уонна бэйэн араспаанньабын, ааккын, олимпиадаҕа бэлэмнээбит учууталын аатын толору суруй.

Саха тылыгар олимпиада соруудахтара: А – ыйытыктар; В – ырытыылар; С – тиэкиһи кытта үлэ.

Үлэни толорууга 3 чаас бэриллэр. А ыйытыыларыгар хоруйга 15-30 мүн, В, С соруудахха 2-2.5 чааһы аныыргар сүбэлиибит, суруйбут тиэкиһин бүтэһиктээх барыйаанын ыраастык устарга бириэмэтэ ордорун. Үлэ харата (черновик), үрүнэ (беловик) буоларын үөһэ ый, тус-туһунан илиискэ сааһылаан толор. Онон, бастаан соруудах арааһын болҕойон аах.

А соруудах (20 баал). Соруудах илиискэ бэйэтигэр толоруллар. Хас биирдии соруудах биирдии-иккилии хоруйу эрэйэр (кылгастык, 1-2 тылынан).

В соруудах (40 баал). Ырытыы арааһын туспа илиискэ үгэс буолбут онкулунан толор.

Холобура, толору синтаксической ырытыыга – сурук бэлиэтин туруоруу, быһаарыы, этии тиибин, арааһын быһаарыы, этии чилиэннэрин ыйыы, ханнык сана чааһа буоларын быһаарыы, тыл ситимнэрин арааһын ыйыы – тус-туһунан баал аабыллар.

С соруудабы (40 баал). Суруйааччы суруйар уратытын, кини тылы таба туттар ньымаларын арыйарга кыһан. *Тыл ханнык этигэн ньымаларын* туһанан, тупсабайдык-хомоҕойдук суруйарын арыян ырыт.

Ырытыыга тиэкиһи оноруу ирдэбилин (этиилэр саха тылын нуорматыгар сөп түбэһиилэрэ, сахалыы тыл үөрүйэбин тутуһуу, ырытыы тылын-өһүн хомоҕойо, таба суруйуу, сурук бэлиэтэ) тутуһуу учуоттанар.

Үлэ үгүс марайа суох ыраас буоларыгар кыһан, буочаргын болҕой.

Ситиһини баҕарабыт!

Үөрэх дыбыла: 2021-2022

Предмет: Саха тыла

Кылаас: 9

Тиэкиһи болҕойон аах. Аллара бэриллэр сорудахтары толор.

Аянитов ол сырдык өйдөбүллэриттэн сымнаан, уйадыйан турбута.

Күн буоллабына, үрдээтэр үрдээн, уот кустук сардананан ыһахтанан, Ытык хайа арҕаһын өрө ыттан тахсыбыта. Ол ахсын сир-дойду бүтүннүүтэ өссө эбии чабылынныы, дырибинии, күлүмүрдүү оонньоон испитэ. Харах ыларын тухары нэлэһийэр хаар сыһы кырса түүлгэ эрэ көстүөн сөптөөх аата-ахсаана биллибэт араас намчы, кэрэ өннөрүнэн кылбаһыйа, дыримнии, долгуннура сыппыта. Өрүс киэн үөһүгэр бачымахтаспыт кыдымах муустара, сыгыннах дьэнкир түөстэригэр күн чабылын түһэрэн, күндү чөмчүүк таасты көбөрүмтүө сандаарынныылара. Күлүк соҕус сиргэ бүгэн, көмнөбү бүрүммүт үөттэр күндү кылааннаах түүлээҕи санныларыгар быраҕыммыт хотун дьахталларды лаглаһаллара. Тула туох баара – хаар быһыттан быкпыт быыкайкаан иирэ төбөтүттэн оол унуоргу арҕаа мырааннарга тийэ – барыта үөрэрэ, мичинниирэ, өрөгөйдүүрэ!

Аянитов хараһын симмитэ. «Түүл дуу, кырдык дуу?..» диэн мунаахсыһар санаа өйүгэр охсуллубута. Хараһын аспыта. Барыта баар, барыта кырдык этэ. Кини бачча сааһыгар диэри маннык дыктини, маннык кэрэни хайдах болҕойон көрбөккө сылдыбыт бэйэтэй? Оо, киһи хараҕа сабыллар да буолар эбит! Эбэтэр киһиэхэ мэлдьи маннык көстүбэтэ буолуо? Киһи өйө ордук дьэнкэрэр, этин сааһа ордук аһыллар, атын дьон истибэтин истэр, көрбөтүн көрөр аһаҕас эттэнэрэ, чуор кулгаахтанара, абылаппыт харахтанара дуу? Чэ, ханныгын да иһин, – бу кини олоһун биир саамай дьоллоох түгэнэ этэ: айыллыбыт аан ийэ дойдута кэрэмэс кэрэ мөссүөнүн киниэхэ арыһан көрдөрбүтэ. Бу орто буор дойдуга ойууһут киһиэхэ ама мантан ордук улахан дьол баар буолуо дуо?

“Оо, биһиги бары даҕаны (биитэр мин эрэ эбитим дуу?) маннык умсулҕаннаах дыктини, болҕойбокко, үрдүттэн күдээринэ көрө сылдыар тутар, чычырбас да дьоннорбут ээ, – диэн кэлэнэ санаабыта Аянитов. – Дьинэ, маннык кэрэмэс кэрэ, талы-талба дойдуга төрүүр, олорор, үлэлиир дьоллоох дьоннорбут ээ биһиги!”

(Софрон Данилов «Дьоллоох буолун, бар дьонум!..» кэпсээнигиттэн)

А соруудах

I. Лиэксикэ

A1. Этиигэ бэлиэтэммит тыллары онтуоньумунан солбуй. (1 баал)

Барыта баар, барыта кырдьык этэ.

Дьингэ, маннык кэрэмэс кэрэ, талыы-талба дойдуга төрүүр, олорор, үлэлиир дьоллоох дьоннорбут ээ биһиги!

Хоруйа:

- 1.
- 2.

A2. Кыдьымах диэн тыл суолтатын быһааран суруй. (1 баал)

Өрүс киэн үөһүгэр бачымахтаспыт кыдьымах муустара, сыгыннах дьэнкир түөстэригэр күн чабылын түһэрэн, күндү чөмчүүк таастыы көбөрүмтүйэ сандаарынныыллара.

Хоруйа:

- 1.

A3. Оруо маһы ортотунан сомоҕо тыл ханнык сана чааһа суолтата суолталаабы?
(1 баал)

Хоруйа:

- 1.

A4. Сомоҕо домохтору ис хоһооннорун быһааран суруй (1 баал)

Хоруйа:

1. *Иэдэс биэрэр -*
2. *Дьон санаатын тутта -*

A5. Суруйааччы ханнык тылы тылбаастаан киллэрбитий (1), үөскээбит ньыматын (2) ый. (1 баал)

ойууһут киһиэхэ

Хоруйа:

- 1.
- 2.

A6. VI-VIII үйэлэргэ олоро сылдыбыт түүр норуоттара суруйан хаалларбыт суруктарын тылын былыргы түүр тыла диэн ааттыбыт. Бу соруудахха былыргы түүр тылыттан бэриллит тылларга сахалыы тылбааһын талан туруоран биэр. (1 баал)

Сахалыыта (туһанар тылларгыт): саас, мин, эн, сулус, үөрэн, күүс, сүрэх, атас, суох, ый
Былыргы түүр тыла:

1	күч	
2	өгрэн	
3	мэн	
4	йүрэк	
5	йоѳ	
6	йулдуз	
7	Ай	
8	йаз	
9	Адаш	
10	сэн	

II. Сага дорѳоонноро

A7. Дорѳоон ханнык уларыыылары баарын ый (1 баал)

чаѳылынныы

Хоруйа:

- 1.
- 2.

A8. Аһаѳас дорѳоон силлиспит тылын бул (1), ханнык сага чааһын сыһыарыта эбиллэригэр силлиһии буолбутун быһаар (2). (1 баал)

<...> кэрэ өгнөрүнэн кылбаһыйа, дыримниии, долгуннура сыппыта.

Хоруйа:

- 1.
- 2.

A9. Дорѳооно уларыян киирбит тылы булан быһаар (1), барыта илин аһаѳас дорѳоонноох тыллары уһул (2). (1 баал)

<...> күндү чөмчүүк таастыы көѳөрүмтүйэ сандаарынныыллара.

Хоруйа:

- 1.
- 2.

A10. Бүтэй дорѳооннор өрө (1) уонна хардарыта (2) дьүөрэлэһиилэригэр тыллары суруйан биэр (1 баал)

мырааннарга, бүрүммүт

Хоруйа:

1. өрө -
2. хардарыга –

III. Морполуогуйа

A11. Бэлиэтэммит тыллар ханнык сана чааһа буолалларын быһаар. (1 баал)

<...> араас намчы (1), кэрэ өгнөрүнэн кылбаһыйа, дыримниһи, долгуннура (2) сыппыта.

Хоруйа:

- 1.
- 2.

A12. Бэлиэтэммит тыллар ханнык сана чааһа буолалларын быһаар. (1 баал)

Өрүс киэн үөһүгэр бачымахтаспыт (1) кыдьымах муустара, сыгыннах дьэнкир түөстэригэр күн чабылын түһэрэн, күндү чөмчүүк таастыы көбөрүмтүйэ сандаарынныыллара. (2)

Хоруйа:

- 1.
- 2.

A13. Этииттэн үөскээбит тылы бул (1), ханнык сана чааһыттан үөскээбитин быһаар (2). (1 баал)

<...> күндү чөмчүүк таастыы көбөрүмтүйэ сандаарынныыллара.

Хоруйа:

- 1.
- 2.

A14. Бэлиэтэммит тыл хайа сана чааһа буоларый (1), үөскээбит сыһыарыытын ый (2). (1 баал)

Күн буоллабына, үрдээтэр үрдээн, уот кустук сардананан ыһыахтанан, Ытык хайа арбаһын өрө ыттан тахсыбыта.

Хоруйа:

- 1.
- 2.

A15. Бэлиэтэммит тыллар ханнык сана чааһа буолалларын суруй. (1 баал)

Кини бачча сааһыгар диэри (1) маннык дьиктини, маннык (2) кэрэни хайдах болбойон көрбөккө сылдыбыт бэйэтэй?

Хоруйа:

- 1.
- 2.

IV. Сиинтэксис

A16. Бу кэрчиккэ тыл бэрээдэгин ханнык көстүүтэ баарын суруй. (1 баал)

Дьингэ, маннык кэрэмэс кэрэ, талыы-талба дойдуга төрүүр, олорор, үлэлиир дьоллоох дьоннорбут ээ биһиги!

Хоруйа:

1.

A17. Бу араарыллыбыт кэрчик туох диэн ааттанарый? (1 баал)

“Оо, биһиги бары даҕаны (биитэр мин эрэ эбитим дүү?) маннык умсулҕаннаах дьиктини, болҕойбокко, үрдүттэн күдээринэ көрө сылдьар тутах, чычырбас да дьоннорбут ээ,”

<...>

Хоруйа:

1.

A18. Сурук бэлиэтин быһаар. (1 баал)

<...> өссө эбии чабылыгныы, дьырибинии, күлүмүрдүү оонньоон испитэ.

Хоруйа:

1.

A19. Этии ханнык араарыллыбыт кэрчигэй?

Дьингэ, маннык кэрэмэс кэрэ, талыы-талба дойдуга олорор, үлэлиир дьоллоох дьоннорбут ээ биһиги! (1 баал)

Хоруйа:

1.

A20. Бэриллит этиилэри биир састааптаах этиигэ кубулуут: (1 баал)

1. Сирэйдэммитэ этиигэ кубулуут (сорох тылы туттумуоххун сөн):

Дьингэ, маннык кэрэмэс кэрэ, талыы-талба дойдуга олорор, үлэлиир дьоллоох дьоннорбут ээ биһиги!

Хоруйа:

1.

2. Быһаарыылаах сирэйдэммитэ этиигэ кубулуут:

Кини бачча сааһыгар диэри маннык дьиктини, маннык кэрэни хайдах болҕойон көрбөккө сылдыбыт бэйэтэй?

Хоруйа:

1.

В соруудах

В1. Лиэксикэлии ырытыгыта онор (5 баал): *дьикти*

В2. Дорџоонунан ырытыгы (5 баал): *ойуухут*

В3. Сага чааһынан ырытыгы:

А. Тылы састаабынан ырытыгы (5 баал): *абылаппыт*

Б. Сага чааһынан ырытыгы (5 баал): *мичингиирэ*

В4. Сиинтэксистиин ырыт (20 баал)

*Күлүк сиргэ бүгэн, көмнөбү бүрүммүт үөттэр күндү кылааннаах түүлээџи санныларыгар
быраџыммыт хотун дьахталлардыы лаглаһаллара.*

С соруудах

С. Ааптар ханнык тылын-өһүн урана, тылы, этиини сөпкө сааһылаан туттар уратыта, ойуулуур-дьүһүннүүр ньымата айымньыны этигэн, тыыннаах онороллорун тиэкис гына сааһылаан суруй (филологический анализ текста) (40 баал)

100-150 тыллаах буолуон сөп.